

O‘ZBEK TILINING TARIXI

Andijon davlat chet tillari instituti

Xolmirzayeva Kamola

Ilmiy maslahatchi: **Xomidova Malohat**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilining shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari keng qamrovda tahlil qilinadi. O‘zbek tilining qadimgi turkiy ildizlari, o‘rta asrlar davridagi taraqqiyoti, eski o‘zbek adabiy tilining shakllanishi hamda zamonaviy o‘zbek adabiy tilining rivojlanish jarayonlari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada turli tarixiy davrlarda boshqa tillarning o‘zbek tiliga ta’siri, yozuv tizimlarining almashinuvi hamda mustaqillik davrida til siyosatining o‘zgarishi masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili tarixi, turkiy tillar, qadimgi turkiy til, eski o‘zbek tili, chig‘atoy tili, adabiy til, yozuv tizimi, til taraqqiyoti.

Til insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbek tili ham uzoq tarixiy jarayon natijasida shakllangan bo‘lib, u turkiy tillar oilasiga mansub qadimgi til qatlamlariga borib taqaladi. O‘zbek tilining tarixi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi va har bir bosqich tilning leksik, fonetik va grammatik jihatdan rivojlanishida muhim rol o‘ynagan.

O‘zbek tilining ildizlari qadimgi turkiy tilga borib taqaladi. Qadimgi turkiy til milodiy VI–VIII asrlarda Markaziy Osiyo hududida yashagan turkiy qabilalar tilini o‘z ichiga oladi. Bu davrga oid yozma manbalar sifatida Orxon-Enasoy bitiklari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularda turkiy xalqlarning tili, madaniyati va dunyoqarashi aks etgan. Ushbu bitiklarda uchraydigan so‘zlar, masalan, “el”, “yurt”, “xalq”, “beg” kabi birliklar hozirgi o‘zbek tilida ham uchraydi va bu tilning tarixiy davomiyligini ko‘rsatadi. Qadimgi turkiy davrdan keyingi bosqich o‘rta turkiy davr hisoblanadi. Bu davr IX–XIV asrlarni o‘z ichiga oladi va unda turkiy tillar rivojlanishida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Bu davrda arab va fors-tojik tillari bilan faol aloqa natijasida o‘zbek tiliga ko‘plab o‘zlashma so‘zlar kirib

keldi. Ayniqsa, islom dini kirib kelishi bilan diniy va ilmiy terminologiya shakllandi. Masalan, “ilm”, “kitob”, “adab”, “ta’lim” kabi soʻzlar aynan shu davr mahsulidir. Bu jarayon oʻzbek tilining lugʻaviy boyligini sezilarli darajada oshirdi.

Oʻzbek tilining tarixida muhim bosqichlardan biri eski oʻzbek adabiy tilining shakllanishidir. Bu til koʻpincha chigʻatoy tili nomi bilan ham ataladi va XIV–XIX asrlar oraligʻida rivojlangan. Bu davrda oʻzbek tilida yirik adabiy asarlar yaratilgan boʻlib, ularning eng mashhur vakili Alisher Navoiy hisoblanadi. Navoiy oʻz asarlarida turkiy tilning boy imkoniyatlarini namoyon etgan va uni adabiy til sifatida rivojlantirishga katta hissa qoʻshgan. Uning asarlarida qoʻllangan leksik birliklar, uslubiy vositalar va grammatik shakllar oʻzbek tilining keyingi taraqqiyotiga katta taʼsir koʻrsatgan. Eski oʻzbek adabiy tilining muhim xususiyatlaridan biri uning koʻp qatlamli lugʻaviy tarkibga ega ekanligidir. Bu davr tilida turkiy soʻzlar bilan bir qatorda arab va fors-tojik elementlari keng qoʻllangan. Masalan, “koʻngil”, “dil”, “qalb” kabi sinonimik birliklar turli tillardan kirib kelgan boʻlsa-da, bitta maʼnoni ifodalashda ishlatilgan. Bu holat tilning boy va rang-barang boʻlishiga xizmat qilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida oʻzbek tili yangi bosqichga oʻtdi. Bu davrda jadidchilik harakati tilni isloh qilish va uni xalq tiliga yaqinlashtirishga qaratilgan edi. Jadidlar adabiy tilni soddalashtirish, xalq uchun tushunarli qilish, eski murakkab uslublardan voz kechish tarafdori boʻldilar. Natijada oʻzbek tilining zamonaviy adabiy shakli shakllana boshladi. XX asr davomida oʻzbek tilining rivojlanishida muhim oʻzgarishlar yuz berdi. Bu davrda rus tili taʼsiri kuchayib, oʻzbek tiliga koʻplab yangi soʻzlar kirib keldi. Masalan, “zavod”, “fabrika”, “samolyot”, “institut” kabi birliklar shu davr mahsulidir. Shu bilan birga, ilm-fan va texnika rivoji natijasida yangi terminologik tizim shakllandi. Bu davrda oʻzbek tili davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida qoʻllanila boshladi.

Oʻzbek tilining tarixida yozuv tizimining almashinuvi ham muhim oʻrin tutadi. Dastlab arab yozuvi qoʻllanilgan boʻlsa, XX asrning 20-yillarida lotin yozuviga oʻtilgan, keyinchalik esa kirill yozuvi joriy etilgan. Mustaqillikdan soʻng yana lotin yozuviga qaytildi. Bu jarayonlar tilning rivojlanishiga va uning xalqaro maydondagi oʻrniga bevosita

ta'sir ko'rsatdi. Mustaqillik davrida o'zbek tilining maqomi sezilarli darajada oshdi. O'zbek tili davlat tili sifatida rivojlantirildi va uning qo'llanish doirasi kengaydi. Bu davrda milliy tilga e'tibor kuchaydi, tarixiy ildizlarga qaytish jarayoni boshlandi. Shu bilan birga, globalizatsiya ta'sirida ingliz tilidan kirib kelayotgan so'zlar soni ortib bormoqda, masalan, "internet", "onlayn", "platforma", "dizayn" kabi birliklar zamonaviy nutqda faol qo'llanilmoqda.

Hozirgi o'zbek adabiy tili tarixiy taraqqiyot natijasida shakllangan bo'lib, u o'zining barqaror grammatik tizimi va boy lug'aviy tarkibiga ega. Tilning rivojlanishi davom etmoqda va u zamonaviy ehtiyojlarga mos ravishda boyib bormoqda. Shu bilan birga, tarixiy qatlamlar ham til tarkibida saqlanib qolmoqda va ular tilning milliy o'ziga xosligini ta'minlaydi. O'zbek tilining tarixi uzoq va murakkab jarayon bo'lib, u turli tarixiy davrlar va madaniy ta'sirlar natijasida shakllangan. Qadimgi turkiy ildizlardan boshlangan bu rivojlanish o'rta asrlar, eski o'zbek adabiy tili davri, jadidchilik davri va zamonaviy bosqich orqali davom etib kelmoqda. Har bir davr tilning boyishiga va takomillashuviga o'z hissasini qo'shgan. Bugungi kunda o'zbek tili rivojlangan adabiy til sifatida jamiyat hayotining barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda. Uning tarixini o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, milliy o'zlikni anglashda muhim rol o'ynaydi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili mustaqillik davrida yanada takomillashib, jamiyat hayotining barcha jabhalarida faol qo'llanilayotgan mukammal til tizimi sifatida namoyon bo'lmoqda. U davlat boshqaruvi, ta'lim, fan, ommaviy axborot vositalari hamda kundalik muloqot vositasi sifatida keng xizmat qilmoqda. Adabiy tilning me'yorlari izchil ravishda tartibga solinib, uning fonetik, leksik va grammatik qoidalari ilmiy asosda rivojlantirilmoqda. Bu esa tilning barqarorligini ta'minlash bilan birga, uning nufuzini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda o'zbek adabiy tilining rivojlanishida zamonaviy axborot texnologiyalari va global jarayonlarning ta'siri sezilarli darajada kuchaygan. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali tilning yangi shakllari, uslublari yuzaga

kelmoqda. Shu bilan birga, xorijiy tillardan kirib kelayotgan yangi soʻzlar va atamalar tilning lugʻaviy tarkibini boyitmoqda. Biroq bu jarayonda milliy til meʼyorlarini saqlash, ortiqcha oʻzlashmalarning oldini olish va oʻzbekcha muqobillarni yaratish muhim vazifa boʻlib qolmoqda.

Shuningdek, hozirgi oʻzbek adabiy tilini rivojlantirishda taʼlim tizimi va ilmiy tadqiqotlar muhim rol oʻynaydi. Maktab va oliy taʼlim muassasalarida tilni chuqur oʻrganish, uning nazariy va amaliy jihatlarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Til madaniyatini yuksaltirish, nutq savodxonligini oshirish hamda adabiy til meʼyorlariga amal qilish orqali jamiyatda yuksak madaniyat shakllantirilmoqda. Shu bois hozirgi oʻzbek adabiy tili nafaqat aloqa vositasi, balki milliy qadriyat va madaniy merosning muhim ifodachisi sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Gʻ., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1982.
2. Abdurahmonov Gʻ., Shukurov Sh. Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1973.
3. Hojiyev A. Oʻzbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981.
4. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1992.